

Wael B. Hallaq, İmkânsız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir? Çev. Aziz Hikmet, İstanbul - Babıl Kitap 2019

Muammer İSKENDEROĞLU*

Devletin mahiyeti, ideal bir devletin nitelikleri ve bu devletin fiiliyatta karşılığının olup olmadığı meselesi hem felsefi düşünce tarihinin hem de dinin hâkim olduğu çağlarda dini düşüncenin felsefi düşünceyle etkileşimi neticesinde farklı dini geleneklerin değişmez gündem maddesi olagelmış ve bu bağlamda değişik teoriler geliştirilmiştir. Modern dönemle birlikte modern devlet teorisinin ortaya çıkması ve bu teorinin hemen her dini gelenekte fiiliyata hükmetmesi, dini düşünceyi genellikle savunma ve büyük ölçüde de modern devlet teorisini din adına meşrulaştırma sürecine sokmuştur. Buna karşın modern devlet teorisi hem farklı gelenek mensupları hem de bağımsız akademisyenler tarafından ciddi eleştiriye tabi tutulmakta ve dini geleneğin modern çağda tekrar etkinlik kazanmasının imkânı tartışılmaktadır. Hallaq'ın *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity's Moral Predicament* adlı eseri her ne kadar çevirmen tarafından yukarıdaki başlıktaki gibi çevrilmişse de modern devlet kavramının iç tutarsızlığını ve İslam ile uyumsuzluğunu vurguluyor ve İslami devletin yeniden inşasında şeriatın rolü üzerine değerlendirmelerde bulunuyor.

143

Hallaq'ın 'politika ve hukuka dair bir yorum girişiminden ziyade, ahlaki düşünce üzerine bir deneme' (s. 17) olarak nitelendirdiği eseri yedi bölümden oluşuyor. İlk bölümde yazar "Modern İslami devlet inkânsız, hatta sözcük anlamıyla çelişkilidir" iddiasına açıklık getirmek amacıyla Müslümanların geçmişte nasıl bir yönetim sergilediklerine ve günümüzde nasıl bir yönetim benimsediklerine kısa bir giriş yapıyor. Bu bağlamda yazar öncelikle paradigma kavramının çerçevesini çizerek klasik İslami yönetim paradigmasına bir giriş yapıyor ve bunun tanımlayıcı simgesinin şeriat olduğunu ifade ediyor.

İkinci bölümde Hallaq modern devlet paradigmasının çerçevesini çiziyor. Ona göre modern devletin beş temel özelliği vardır: 1) Kendine özgü, yerel bir tarihsel deneyimdir. Yani modern devlet tamamen Avrupa kökenli politik ve kültürel düzenlemenin ürünüdür. Bu bağlamda Aydınlanma yeni politik kültürel düzeni hem üretmiş hem de ona gerekli ideolojik meşruiyeti sağlamıştır. 2) Kendine has egemenlik ve metafizik anlayışı vardır. Modern devlet ulus devlet tarafından temsil edilen irade ve o iradenin yansıması olan yasalara dayanır. Burada en yüksek amaç devlettir ve yurttaş onun için feda edilebilir. 3) Yasama ve buna bağlı olarak meşru şiddet üzerinde tekele sahiptir. Modern devlette egemenliğin en paradigmatic tecellisi yasamadır. Egemen irade tarafından oluşturulan yasanın uygulanması da o iradenin gerçekleşmesi demektir. Bu uygulamada şiddetin biçimi ve sınırlarını sadece devlet çizer. 4) Bürokratik bir çarkı vardır. Modern devlette bürokrasi yönetimin aracıdır. 5) Sosyal düzene hâkimdir. Bu bağlamda modern devlet sadece toplumu organize etmez, aynı zamanda onun kültürüne hâkim olur ve onu yönlendirir. Hallaq'a göre birbiriyle irtibatlı bu beş özellik olmadan modern devletten bahsedilemez ve bunların birinde oluşacak değişiklik diğerlerini de etkiler. Bu durum modern devlet ile İslami yönetimin uyumsuzluğunun ipuçlarını verir. Yazar bu bölümde kısmi atıflar yaptığı bu uyumsuzlukları sonraki bölümlerde daha geniş bir şekilde ele alıyor.

Modern devlet denince akla ilk gelen husus hiç şüphesiz kuvvetler ayrılığıdır. Hallaq üçüncü bölümde kuvvetler ayrılığı meselesini teferruatlı bir şekilde anlatmak yerine ana tezine temel teşkil etmesi için kuvvetler ayrılığının doğurduğu yapısal problemler açısından ele alıyor ve bu nedenle de Batılı olmayan toplumların bu teoriye itirazlarının haklı gerekçelerini sunuyor. Teoriye dair yapılan tartışmalar sonucunda ‘Kuvvetler ayrılığı kavramı “çok çetrefilli”, “birçok istisna ile delik deşik edilmiş” ve “bariz zorluklarla”, “belirsizlik ve tutarsızlıklarla” malul görülmüştür.’ (s. 82). Kuvvetler ayrılığına dair tartışmaları ana hatlarıyla ve belli örnekler üzerinden sunduktan sonra Hallaq ilk bölümde özetle ele aldığı İslami yönetim paradigmasına dönüyor ve şöyle diyor: “İslami yönetim (bugün “devlet” dediğimiz şeye paralel olmakla birlikte) modern devleti oluşturanlardan hayli farklı yasal, politik, sosyal ve metafizik temellere dayanır.” (s. 96). Bu yönetimde ulusun yerinde ümmet, ulus iradesinin egemenliğinin yerinde Tanrısal egemenlik, ulus adına yasamanın yerinde de şeriat vardır. Bu yönetimde yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin tabii ayrılığından söz etmek mümkündür. Yazar, şeriatın modern hukuktan çok daha ileri bir hukukun üstünlüğü fikrini barındırdığını savunuyor: “Modern olan, gördüğümüz -ve ileri bölümlerde görmeye devam edeceğimiz üzere- kendi devamlılığı ve çıkarları için çalışan devletin egemenliğini ve gücünü temsil ediyor. Tam tersine, şeriat bir yöneticiye ya da herhangi bir politik güç biçimine hizmet etmedi -çünkü o şekilde tasarlanmadı-. Halka, kitlelere, yoksullara, mazlumlara ve tüccarlara zorluk çıkarmadan kervana katılanlara hizmet etti.” (s. 132).

Hallaq bir sonraki bölümde iki temel meseleyi ele alıyor: İlki modern Avrupa’da yükselen, olan ile olması gereken arasındaki ayırmda temsil edilen ve yazarın “hukuki olanın yükselişi”; ikincisi ise “politik olanın yükselişi” olarak bahsettiğidir. Hallaq her iki durumun da İslami yönetim paradigmasıyla uyumsuz olduğunu savunuyor. Yazara göre modern Batı düşüncesi Hristiyanlıktaki olan ve olması gereken arasındaki organik bağlantıyı ortadan kaldırmıştır. Bu düşüncenin ürünü olan modern hukuk da bu ayırım üzerine bina edilmiştir. Halbuki bu ayırışma herhangi bir İslami yönetim biçiminde geçerli değildir. Ahlaki ile hukuki arasındaki ayırım şeriatla var olamaz. Hukuk devletin yükselişi politik olanın yükselişini de beraberinde getirmiştir. Hallaq’a göre burada politik olan her şeyi kapsayan, her tarafa nüfuz eden, bütün alanlara, varoluşun kendisine sokulmuş bir fenomendir. Politik olan devletin devamı için ferdin kendini feda etmesini gerektirir. Bu bağlamda yazar, İslam’daki cihat ile modern devletin vatandaşından beklediği kendini feda kavramı arasında bir ayırım yapıyor. Ona göre, İslam zorunlu askere çağırmayı tanımaz. Cihada katılma tercihe bağlı olup ancak katılım kararı verdikten sonra kişi savaşmakla yükümlüdür ve bu savaş yüce ahlaki bir amaç içindir. Modern devlet vatandaştan hayatını devlet için feda etmeyi talep ederken vatandaş bunu yapacak herhangi bir ahlaki temel bulamaz.

Hallaq beşinci bölümde modern devletin politik öznesi ile İslami yönetimin ahlaki benliği arasındaki uyumsuzluğu ele alıyor. Ona göre geleneksel toplumlar birbirinden oldukça farklıydılar. Modern devlet farklılıkları ortadan kaldırıp disiplin ve düzene dayalı kendine has vatandaş üretmiştir. Avrupa’daki devlet disiplini güçlü monarşilerin yükselişiyle irtibatlıdır. Endüstri Devrimi’ne giden süreçte artan şehir nüfusu, sosyal ve ekonomik dengesizlikler devletin organize personelle en ücra noktalara kadar denetimini artırmasına neden olmuştur. Eğitimin aile ve kiliseden alınıp modern devlet okullarına verilmesi vatandaşları yeni düzene uyumlu yetiştirmeye yönelikti. Bu bağlamda modern eğitim, sağlık ve hapisane sistemi, her biri belli bir işlev gören, modern düzenin birbiriyle irtibatlı çarkları olarak ortaya çıkmıştı. Bu kurumlar sayesinde modern devlet yetiştirdiği tebaasını

kendi amacına hizmet için bir araç olarak kullanabilirdi. Hallaq'a göre modern devlet uzun zaman içinde oluşan geleneksel toplumlar gibi organik bir toplum olamamış hatta onun karşısı olmuştur. Bu bağlamda modern devletin İslami yönetimle de hiçbir ortak yanı yoktur. Örnek olarak, İslami yönetim modern devletin polis ve hapisane sistemi ile ortaya konan ölçekte bir gözetimi tanımaz. Her ne kadar İslam dünyasında yöneticiler eğitim kurumları açmışsa da, orada neyin nasıl öğretilceğine bir etkileri olmamıştı. İslami yönetim modern devletin yarattığı tebaadan tamamen farklı, şer'i temelli bir tebaa üretmiştir. Bu yönetimde kişinin kendini gözetmesi fikri esastır. Hukuk ve ahlakın bir arada olması nedeniyle şeriat temelli tebaada kişinin neden ahlaklı davranması gerektiği meselesi değil, nasıl kendini ahlaki bir varlık olarak biçimlendireceği meselesi gündem maddesiydi. Şeriatın ibadet ve muamelatla ilgili hususları ahlaki bir insan üretme amacı güdüyordu, bu nedenle de onun ürettiği tebaa modern devletin vatandaşının antitezidir.

İslami yönetimin inşa etmeye çalıştığı ahlaki insan küreselleşmiş bir dünyada nasıl yaşayacaktır? Hallaq eserinin altıncı bölümünde bu sorunu ele alıyor. Modern dönemde İslami bir yönetim kurulduğu varsayılsa bile, bu yönetimin uluslararası düzene sahip ve gittikçe küreselleşen ekonomik, politik ve kültürel güç ilişkisinin egemenliği altındaki ulus devletler topluluğuna dâhil olmak zorundadır. Küreselleşme her ne kadar modern ulus devletin ekonomik, politik ve kültürel kontrol gücünü zayıflatırsa da, o küresel kurumların dayandıkları düzenleyici bir güç olmaya devam ediyor. Hallaq'a göre küreselleşme ile modern devlet arasında belli oranda sürtüşme ile işbirliği ile gelişen süreç modern devletin İslami yönetimle uyumsuzluğunu daha da artıracaktır. İslami bir yönetim hem ulus devletle, hem de küresel dünya ile başa çıkmak zorundadır. Bu bağlamda Hallaq İslam'ın ahlaki ekonomisini ele alıyor; bunun küresel liberal ekonomiden nasıl farklılaştığını açıklıyor ve onunla nasıl mücadele edebileceğine dair değerlendirmelerde bulunuyor. Klasik dönemde İslam dünyasında şer'i ahlaki değerlere dayalı bir medeniyet ve de ekonomik sistem kurulmuştur. Avrupalı koloniciler İslam dünyasına geldiklerinde onların egemenliği önündeki en büyük engel bu ekonomik sistemdi. Bu nedenle onlar ekonomik egemenliklerine ve politik yayılmalarına en büyük engel olan şeriatı kökünden kazımada ısrarcı oldular. Çünkü ahlaki bir sistem olan şeriat, modern kapitalizmin form ve değerleriyle uyuşmuyordu. Hallaq'a göre, İslami bir yönetim küresel kültürel yayılmacılıkla da ciddi mücadele vermek zorundadır ve bu mücadelede her zaman ölümcül tehlikeye maruz kalacaktır.

Hallaq eserinin son bölümünde önceki paragraflarda ele aldığı hususlarda modern devletle İslami bir yönetimin neden uyuşmadıklarını özet bir şekilde tekrar sunuyor. Bu temel uyumsuzlukları hatırlattıktan sonra çıkış yolunun ne olabileceğine dair değerlendirmeler yapıyor.

Hiç şüphesiz Hallaq'ın gerek modern devlet, gerekse İslami yönetim paradigması ile ilgili temel ilke ve detay argümanlarının bir kısmı sorgulanabilir. Genel hatlarıyla eser, gümümüzde İslami yönetim iddiasındaki örnekleri dikkate almadan, klasik İslam geleneğinden hareketle modern devlet anlayışının çelişkilerine dikkat çekmesi ve bu anlayışın şeriatın vadettiklerinden çok daha azını vadedtiğini vurgulaması açısından kayda değerdir. Hallaq'ın burada dile getirdiği hususların her biri üzerinde detaylı düşünüp müstakil çalışmalar yapmayı gerektiriyor. Bu açıdan yeni araştırmacılara da değerli ipuçları veriyor.